

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 14. 2010. С. 258–272.

Дмитро ПАВЛІВ,
Тарас МИЛЯН,
Олег ОСАУЛЬЧУК

УНІКАЛЬНЕ ПОХОВАННЯ ПОМОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОБЛИЗУ СЕЛА ЗАСТАВНЕ НА ЛЬВІВЩИНІ

Поморська культура є однією із найзагадковіших центральноєвропейських археологічних культур ранньозалізної доби, значення якої для давньої історії України недооцінене.

В Україні відомо близько 60 пам'яток поморсько-кльошової культури, поширених у західному регіоні – на Волині (Волинська та Рівненська області) та Малому Поліссі (Львівська область) [Козак, Шита, 2009, с. 38]. Здебільш це селища, які датуються пізнішими фазами розвитку цієї культури.

Значно менше відомо могильників поморської культури. Із 17 поховальних пам'яток лише вісім досліджувались археологами і мають певну локалізацію: Дубляни [Sulimirski, 1936, s. 193–195], Млинища [Cynkałowski, 1961, s. 104; Захарук, 1956, с. 22–23], Головно I–IV [Кухаренко, 1961, с. 62–63], Гуца [Остапюк, 1969, с. 344–345], Чернелів-Руський [Герета, 1998, с. 511–516]. Інші дев'ять згаданих в літературі пунктів (Белз, Дрогобич, Жуличі, Забороль,

Звенигород, Кам'янка-Струмилова, Увисла, Угринів, Ульвівок) – це випадкові окремі знахідки, інколи з поодинокими похованнями, із неперевіреною, часто сумнівною локалізацією та культурною належністю [Ossowski, 1891, s. 43–48; Janusz, 1924–25, s. 351; Antoniewicz, 1928, s. 131; Sulimirski, 1933, s. 170–178; Kozłowski, 1939, s. 78; Cynkałowski, 1961, s. 104; Węgrzynowicz, 2001, s. 15; Ріпечкий, 1968, с. 6]. Йдеться про окремі поховання поморської культури в кам'яних скринях з Белза, Жулич та Кам'янки-Струмилової [Cynkałowski, 1961, s. 105, tabl. XII, 14–16; Никитина, 1965, с. 196; Крушельницькая, 1990, с. 165], хоча з першоджерел випливає, що з тих місцевостей походять лише окремі, випадково знайдені посудини, які можна би віднести до “*kultury grobów skrzynkowych*”, але насправді про виявлення кам'яних скринь жодного разу не йдеться [Kostrzewski, 1925, s. 47]. Єдиною пам'яткою, де достовірно знайдено і описано поховання поморської культури в кам'яних скринях, був могильник в Дублянах (тепер Жовківського р-ну) поблизу Львова [Sulimirski, 1936, s. 193–195].

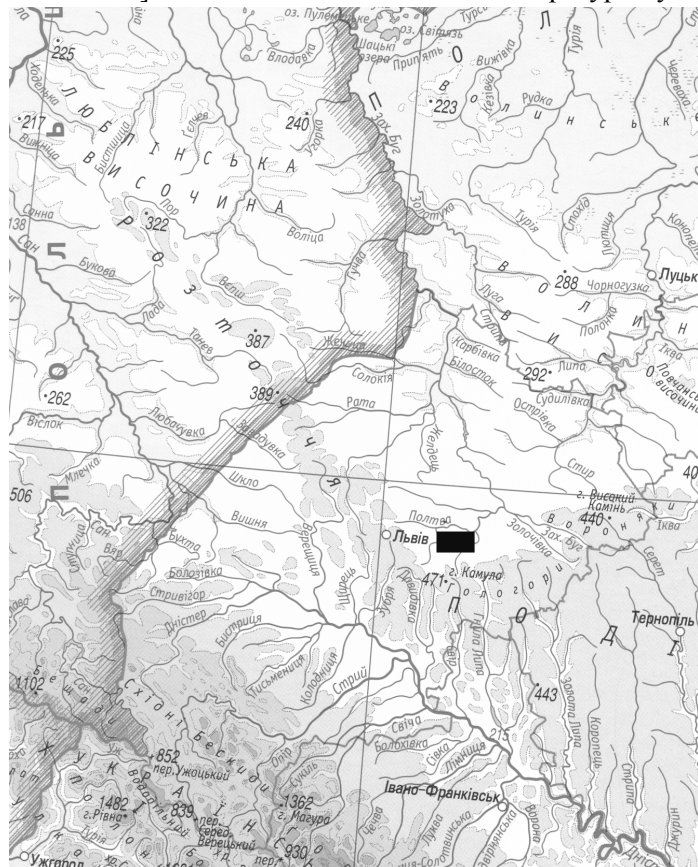

Рис. 1. Місцезнаходження пам'ятки (поховання поморської культури в кам'яній гробниці) поблизу села Заставне Золочівського р-ну Львівської обл.

Fig. 1. Situation of site (grave of Pomeranian culture in stone tomb) near Zastavne village, Zolochiv district, L'viv region

У липні 2007 р. спільною експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та НДЦ "РАС" Інституту археології НАН України поблизу с. Заставне (колишні Ляшки Крулевські) Золочівського р-ну Львівської обл. досліджено унікальне поховання поморської культури.

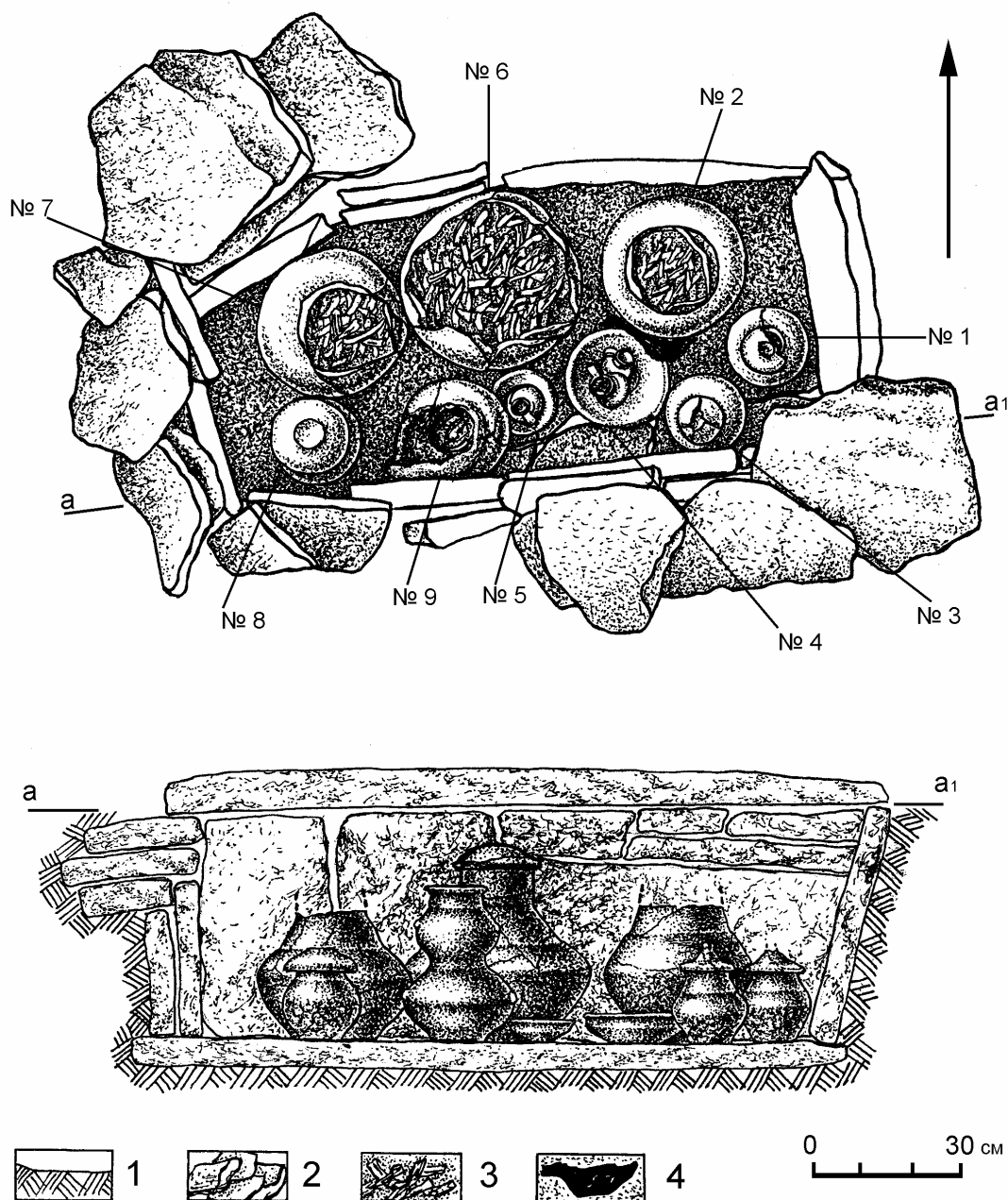

Рис. 2. Заставне. План і переріз гробниці з урновими похованнями поморської культури. Умовні позначення : 1 – материковий ґрунт (лесоподібний суглинок); 2 – кам'яні плити; 3 – рештки кремації; 4 – скупчення глини, змішаної з охрою. Рисунок І. Принади
Fig. 2. Zastavne. Plan and section of tomb with urn grave of Pomors'ka culture. Conventional marks: 1 – lowest soil (loess-like loam); 2 – stone plates; 3 – remains of cremation; 4 – concentration of clay, mixed with ocher. Figure made by I. Prynada

Пам'ятка знаходиться на рівнині Малого Полісся поблизу його межі із пасмом Гологір, у сточищі р. Полтви, яка протікає неподалік, за 1,1 км на південний захід від сільської церкви на південному, дуже пологому схилі видовженого пагорба над широкою заплавою потічка (рис. 1). Раніше ця місцевість була поросла великим садом, тепер тут орне поле.

Поховання виявлено випадково під час оранки, коли плуг зачепив верхню плиту кам'яної скрині. Нажаль, до приїзду археологів поховання вже було частково порушене (розбита навпіл плита, яка накривала гробницю, потрошено верхні частини посуду, пошкоджено вміст деяких урн). Проте більшість елементів об'єкта знаходились в стані *in situ*.*

Будова гробниці та розташування поховальної кераміки.

Поховання (вважаємо за доцільне вживати тут термін “гробниця”) знаходилося на глибині 0,4 м від денної поверхні в шарі материкового лесоподібного суглинкового ґрунту. Гробниця мала вигляд скрині підпрямокутної у плані та перерізі форми завдовжки 1,4 м і завширшки від 0,45 до 0,7 м (рис. 2, фото 7).

Скриня складена із ламаних і підтесаних плит каменю-вапняку різного розміру. Дно гробниці становила велика суцільна плита підпрямокутної форми розміром 1,45×0,45–0,6 м і товщиною від 4 до 7 см. Південно-західна частина нижньої плити частково відламана і докладена в тому місці трьома меншими каменями (рис. 9). Стіни гробниці складено із семи основних більших плит, поставлених “на ребро”. Масивнішими є плита південної стінки (0,3×0,93 м, товщина 8–9 см) та торцеві камені. Північна стінка, яка складається із трьох основних каменів, дещо вигнута назовні. Основні вертикальні плити стін підсилені дещо меншими каменями, поставленими сторча впритул із зовнішньої сторони.

Зверху, по всьому периметру скрині, горизонтально покладено кілька рядів більших і менших плит розміром 0,4×0,28 м, 0,4×0,35 м, 0,5×0,3 м та товщиною від 5 до 8 см, які збільшували висоту стін гробниці. Зверху вся конструкція накрита масивною плитою підпрямокутної в плані форми розміром 1,43×0,62–0,72 м, товщина плити 10–12 см (рис. 2). Вужчий кінець плити заокруглений, підтесаний.

Одна із площин плити також має сліди підтісування і дещо вгнута всередину. Як виявилось, плита-долівка та плита-накривка гробниці є двома частинами однієї кам'яної брили, розколеної поздовж (рис. 5).

Можливо, деякі камені лежали також на верхній плиті. Для спорудження гробниці використано близько 60 кам'яних плит. Гробниця орієнтована довшою стороною по лінії схід-захід із невеликим відхиленням до південного заходу (рис. 3; 4; 9).

Всередині кам'яної скрині, в поховальній камері, виявлено 13 керамічних посудин різноманітних форм, які заповнювали всю площу гробниці, стоячи на її долівці та розташовуючись двома майже паралельними рядами вздовж стін (рис. 2–4, фото 7). Першими зі східної сторони знаходились дві невеликі опуклобокі вази-урни (№ 1 і № 3) з накривками, частково заповнені рештками кремації (рис. 6, 8, 9). Поруч урни № 3 стояла велика миска (№ 4) із двома кухликами (№ 4 а і № 4б) всередині.

Східніше миски № 4 знаходилась миска № 5 також із кухликом № 5а всередині. Впритул до миски № 5 виявлено високу посудину (урна № 9) незвичайної вісімоподібної форми із рештками кремації всередині.

За 8 см на схід стояв горщик (№ 8) S-подібної у профілі форми, заповнений перепаленими кісточками і накритий мискою (№ 8а). Другий ряд посуду, розташований північніше, складався із трьох великих урн. Першою зі сходу, майже впритул до миски № 4 та урни № 1 знаходилась ваза (урна № 2) біконічної форми із рештками кремації. Між мискою № 4 і урною № 2, дотикаючись до їх стінок, залягало скупчення досить м'якого, пластичного ґрунту коричневого кольору (глина з охраю?).

Наступною стояла найбільша з усього посуду в гробниці ваза-урна грушеподібної форми (урна № 6), заповнена рештками кремації. Серед фрагментів розбитої верхньої частини цієї урни вдалося знайти уламки шийки із пластичними елементами схематичного відтворення рис людського обличчя та уламки спеціальної накривки на урну. Останньою в цьому ряді знаходилась ваза-урна біконічної форми № 7 (рис. 2).

* Про цю цінну пам'ятку археології вчасно повідомив і всіляко сприяв роботі експедиції п. Олег Геців, за що висловлюємо йому велику подяку.

Таким чином, в гробниці виявлено 13 посудин, з яких сім слугували урнами для зберігання решток тілоспалення, одна миска накривала урну, дві миски з кухликами всередині можна вважати посудом-приставками. Зазначимо, що верхні частини вищих посудин (урни № 1, № 3, особливо № 2, № 6, № 7, № 9) розтрощено, очевидно внаслідок падіння розбитої верхньої плити, яка накривала гробницю, та грабіжницьких пошуків. Дрібні фрагменти кераміки знаходились поблизу урн та в заповненні посудин.

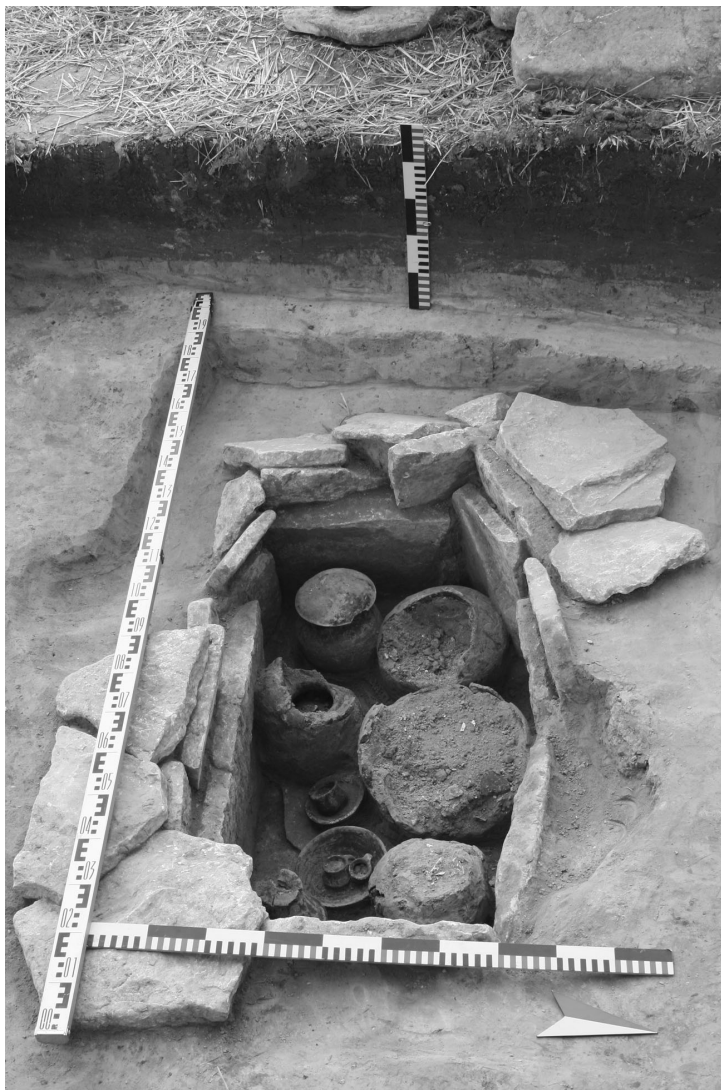

Рис. 3. Заставне. Гробниця поморської культури з урновими похованнями та супровідним посудом. Вид зі сходу. Фото Д. Павліва

Fig. 3. Zastavne. Tomb of Pomeranian culture with urn grave and tableware. View from the east. Photo made by D. Pavliv

ток, великі фрагменти гомілкових кісток, кісток плеча і передпліччя, тазової кістки, дещо дрібніші уламки ребер, кісток черепа, колінна чашечка.

На одному з уламків слід окису бронзи. В урні № 8 містилось 400 г середнього розміру фрагментів кінцівок та ребер. В урні № 9 знайдено 200 г спалених кісток, в тому числі крупні уламки кінцівок, кісток черепа, хребців.

Всі уламки спалених решток є досить крихкими, білого або світло-кремowego кольору, їх внутрішня частина жовтого кольору. У жодній з урн анатомічного укладу кісток не спостерігалось.

Заповнення урн складалося із решток кремації (досить крупні уламки перепалених кісток, незначна кількість дуже дрібних шматочків деревного вугілля), перемішаних із землею. Ймовірно, що майже непо-рушеним залишався вміст великих урн № 2, № 6, № 7. В урнах № 1, № 3 і № 8 зберігалась невелика кількість перепалених кісток. Сумнівним, на нашу думку, є знаходження решток кремації в урні № 9 (посудина вісімкоподібної форми), які могли потрапити туди з інших урн, в першу чергу з урни № 6.

В урні № 1 (опуклобока ваза з накривкою) виявлено 200 г дрібних і дуже дрібних фрагментів перепалених кісток, в тому числі уламки кінцівок і кісток черепа. В урні № 2 зберігалось 900 г решток кремації. Тут бачимо крупні фрагменти кісток кінцівок, дрібніші фрагменти кісток черепа, суглобів, ребер, хребцевих дисків, зуб із двома кореннями.

В урні № 3 знаходилось 350 г дрібних уламків перепалених кісток. Урна № 6 містила найбільше решток кремації – 1,1 кг, серед яких крупні фрагменти кінцівок, ребер, невеликі уламки кісток черепа, дві колінні чашечки, хребцеві диски. На кількох фрагментах помітні плями зеленого кольору – сліди окису від бронзових предметів.

В урні № 7 виявлено 800 г кремованих решток, серед яких дуже великі фрагменти стегнових кі-

Опис кераміки з гробниці.

Керамічний комплекс Заставнівського поховання відзначається різноманітністю форм та їх оригінальністю.

Ваза-урна № 1 має пропорційну біконічну форму. Висота посудини 15,5 см, діаметр максимального розхилу округлих, сильно виступаючих плічок 16,5 см, діаметр ледь нахилених усередину, заокруглених вінець 9,2 см, діаметр дещо вгнутого дна 7,5 см. Товщина стінок становить 5–9 мм, товщина дна 10 мм.

Зовнішня поверхня шийки і плічок рівна, добре заглажена або підлощена, сіро-чорного кольору, на межі шийки і плічок помітні три ледь заглиблені, горизонтально розташовані паралельні собі смуги. Нижче плічок поверхня вкрита суцільним, дуже дрібним хаотичним рустом. Внутрішня поверхня рівна і заглажена. Тісто без домішок, у зломі чорного кольору, випал добрий (рис. 6, 9). Накривка на урну № 1 належить до втулкоподібного типу із закраїною для вінець, має пірамідальну у профілі форму із кнопкоподібним наверхшям, поверхня рівна, сіро-коричневого кольору, підлощена (рис. 6, 7).

Рис. 4. Заставне. Гробниця поморської культури з урновими похованнями та супровідним посудом. Вид з півдня. Фото О. Осаульчука

Fig. 4. Zastavne. Tomb of Pomeranian culture with urn grave and tableware. View from the south. Photo made by O. Osaul'chuk

Ваза-урна № 2 є вазою близької до біконічної в профілі форми із досить гостро виступаючими плічками. Вінця і верхня частина шийки не збереглися. Висота збереженої частини 19,5 см, діаметр максимального розхилу плічок 25 см, діаметр легко вгнутого дна 11,5 см, товщина стінок 7–9 мм. Зовнішня поверхня верхньої половини вази досить рівна, місцями шорстка, місцями заглажена, темно-сірого кольору. Поверхня нижньої частини посудини нерівна, шорстка, частково відшарована. Внутрішня поверхня заглажена, чорного кольору. В тісті незначні домішки шамоту, випал посередній (рис. 7, 6).

Ваза-урна № 3 немовби поєднує біконічну та S-подібну у профілі форми. Висота вази 16,6 см, діаметр максимального розхилу опуклих, заокруглених плічок 16,3 см, діаметр дна 8,5 см. Вінця заокруглені, ледь розхилені, їх діаметр становить 9,5 см, товщина стінок 5–10 мм, товщина дна 10 мм. Зовнішня поверхня верхньої частини урни (вінця, шийка і плічка) рівна, заглажена, місцями підлощена, сіро-чорного кольору. Зовнішня поверхня нижче плічок шорстка, вкрита суцільним дрібним хаотичним рустом. Внутрішня поверхня заглажена,

чорного кольору. Тісто без домішок, кераміка у зломі чорного кольору, випал добрий (рис. 6, 8). Накривка на урну № 3 належить до втульчатого типу, має капелюшкоподібну форму із добре вираженою закраїною для вінець і кнопкоподібним навершшям. Діаметр накривки 11,5 см, зовнішня поверхня підлощена, сіро-чорного кольору (рис. 6, 6).

Миска № 4 має напівсферичну у профілі форму із високо розташованими, ледь виступаючими заокругленими плічками, діаметр максимального розхилу яких виносить 19 см. Вінця короткі, заокруглені, розхилені, діаметр їх становить 21 см. Дно товщиною 5 мм легко

Рис. 5. Заставне. Кам'яна плита-накривка гробниці поморської культури. Фото Д. Павліва

Fig. 5. Zastavne. Stone plate-lid of tomb of Pomeranian culture. Photo made by D. Pavliv

вгнуте. Товщина стінок 6–9 мм. Зовнішня та внутрішня поверхні рівні, заглажені, подекуди підлощені, сіро-чорного кольору. Тісто без домішок, випал добрий (рис. 6, 4).

У цій мисці знаходилось два кухлики. Один із них, *кухлик № 4a*, вирізняється гостро виступаючими плічками, діаметр максимального розхилу яких становить 6 см, великим вушком та рівною, чорнолощеною зовнішньою поверхнею. Висота кухлика 5,8 см, діаметр розхилених вінець 5 см, товщина стінок 3–5 мм, товщина дна 5 мм. Тісто без домішок, випал добрий (рис. 6, 1).

Кухлик № 4b подібний до попереднього, але меншого розміру, його нижня частина не округла, а різко звужується до дна, утворюючи коротку ніжку (рис. 6, 2).

Невелика товстостінна *миска № 5* має напівсферичну в профілі форму, заокруглені, розхилені вінця діаметром 13,7 см, висота миски 5 см, діаметр увігнутого дна 3,8 см. Зовнішня і внутрішня поверхні рівні, заглажені, сіро-чорного кольору, тісто без домішок, випал добрий (рис. 6, 5). У цій мисці знаходився *кухлик № 5a* S-подібної в профілі форми, з опуклими плічками

діаметром 5,2 см. Висота кухлика 6,5 см, діаметр вінець 6 см, діаметр увігнутого дна 3,4 см. Зовнішня і внутрішня поверхні рівні, заглажені, сіро-чорного кольору (рис. 6, 3).

Ваза-урна № 6 є найбільшою з усіх посудин, знайдених в гробниці. Вона має виразну грушоподібну форму із високою шийкою, заокругленими, ледь розхиленими вінцями діаметром 16,5 см, дуже сильно розхиленими плічками, максимальний діаметр яких 37,9 см. Висота урни (без накривки) 37 см, діаметр досить товстого (2,9 см) дна 16 см, товщина стінок верхньої частини 1 см, нижньої частини 1,4–1,5 см. Зовнішня поверхня верхньої частини урни рівна, заглажена, частково залощена, коричнево-чорного кольору, нижня частина посудини вкрита суцільним дрібним хаотичним рустом. Вище плічок, немов відділяючи плічки від шийки, розташована горизонтальна, ледь рельєфна лінія. Внутрішня поверхня рівна,

загладжена, чорного кольору. Тісто без домішок, випал добрий, у зломі кераміка чорного кольору (рис. 7, 4).

Урна № 6 виділяється від інших урн з гробниці незвичайною деталлю. Нижче вінець, на шийці урни, досить схематично відтворено частини людського обличчя – ніс і рот. “Ніс” у вигляді тонкого, напівсферичного у профілі виступу довжиною 3,5 см, зроблено із окремого шматочка глини і приліплено на вже сформовану, але ще не випалену посудину. Так само і “рот” у вигляді двох чітко окреслених рельєфних губ, зроблено на окремому, округлої форми, товщиною 4–5 мм шматочку глини, який приліплено на шийку урни нижче “носа” (фото 8).

Накривка на урну № 6 має вигляд круглого в плані капелюшка із плескатими крисами і опуклою серединою. Діаметр накривки 15,5–16 см, краї нерівні, дещо хвилясті. Поверхня нерівна, загладжена, сіро-коричневого кольору, тісто без домішок, випал посередній (рис. 7, 3).

Ваза-урна № 7 – велика посудина близької до біконічної форми. Більша частина шийки та вінця знищені. Висота збереженої частини 20,5 см. Діаметр максимального розхилу гостро профільованих плічок 27,5 см, діаметр дна 10 см. Товщина стінок близько 1 см, товщина дна 1,5 см. Зовнішня та внутрішня поверхні нерівні, легко загладжені, темно-сірого, місцями коричневого кольору. Вище плічок, відділяючи їх від шийки, проходить горизонтальна, ледь заглиблена лінія. У тісті незначні домішки шамоту, у зломі кераміка чорного кольору, випал посередній (рис. 7, 5).

Урна № 8 – це горщик S-подібної у профілі форми, із опуклими бочками, короткою шийкою і розхиленими, заокругленими вінцями. Висота горщика 19 см, діаметр вінець 15 см, діаметр максимального розхилу бочків 19,7 см, діаметр легко вгнутого дна 9,6 см. Товщина стінок 5–9 мм, товщина дна 12 мм. Зовнішня поверхня шийки, верхньої частини бочків і придонної частини рівна, загладжена, подекуди підлощена, сіро-чорного кольору, поверхня середньої частини горщика, зокрема у місці найбільшої опуклості бочків, нерівна, вкрита суцільним хаотичним рустом, світло-коричневого кольору. У верхній частині горщика місце переходу шийки до бочків позначене горизонтальним, ледь рельєфним реберцем. Внутрішня поверхня нерівна, загладжена. У тісті незначна домішка шамоту, випал добрий (рис. 7, 2).

Миска № 8а, яка накривала горщик-урну № 8, має близьку до напівсферичної в профілі форму, вінця діаметром 18,5 см заокруглені, розхилені назовні, верхня частина стінок ближче до вінець утворюють невеликі плічка, дно діаметром 4 см легко вгнуте, товщина стінок 5–7 см, висота миски 5,2 см. Зовнішня і внутрішня поверхні рівні, загладжені, неоднакового світло-коричневого та сіро-чорного кольору. Тісто без домішок, випал кераміки добрий (рис. 7, 1).

Урна № 9. Використання цієї посудини, як урни, ставимо під сумнів, оскільки її вміст (рештки кремації) виглядав порушеним і міг потрапити з іншої урни. Посудина має незвичайну, рідкісну “вісімкоподібну” форму, оскільки складається з двох частин: верхньої, із S-подібним у перерізі профілем, опуклобокої, із короткою шийкою і короткими розхиленими вінцями діаметром 10,4 см, та нижньої, біконічної форми частини із сильно виступаючими плічками. Верхня і нижня частини переходять одна в одну через вузьку “талію”.

У верхній частині посудини, в основі шийки бачимо горизонтально розташоване ледь рельєфне реберце. В місцях максимального розхилу бочків верхньої частини і плічок нижньої частини знаходяться навпроти один одного по два кнопкоподібні виступи округлої форми, діаметром 1,5 і 1 см відповідно.

Висота посудини 28,6 см, діаметр максимального розхилу бочків верхньої частини 17,9 см, нижньої частини – 21 см, діаметр найвузчої частини корпусу 11,1 см, діаметр дна 9,4 см. Зовнішня і внутрішня поверхні рівні, чорно лощені. Тісто без домішок, випал добрий (рис. 8).

Тілопальні урнові поховання, поміщені в гробниці у вигляді скринь, збудованих із кам'яних плит, та своєрідні вази-урни із рисами людського обличчя є найхарактернішою ознакою однієї із найцікавіших археологічних культур ранньозалізної доби – поморської культури (інакше : культура поховань у скринях, культура “лицевих” урн, східнопоморська культура, вейхеровсько-котошинська культура), колискою якої були терени Східного Помор'я у Північній Польщі [Łuka, 1979, s. 147–148; Kaczanowski, 1998, s. 183–184].

“Класичні” гробниці поморської культури, які мають здебільш прямокутну в плані форму, а стінки, підлога і накриття складені із великих, часто спеціально колених і підтесаних кам’яних плит, найбільш властиві для періоду HaD (600–450 рр. до н. е.). Власне цим часом датуються гробниці із великою кількістю (від 4–5 до 15 і навіть 30) посудин, поставлених всередині одним або кількома рядами. Посуд поділяється на такий, в якому зберігались рештки кремації, серед якого вирізняється спеціальна сепулькральна, приготована лише для поховань кераміка, та посуд-приставки.

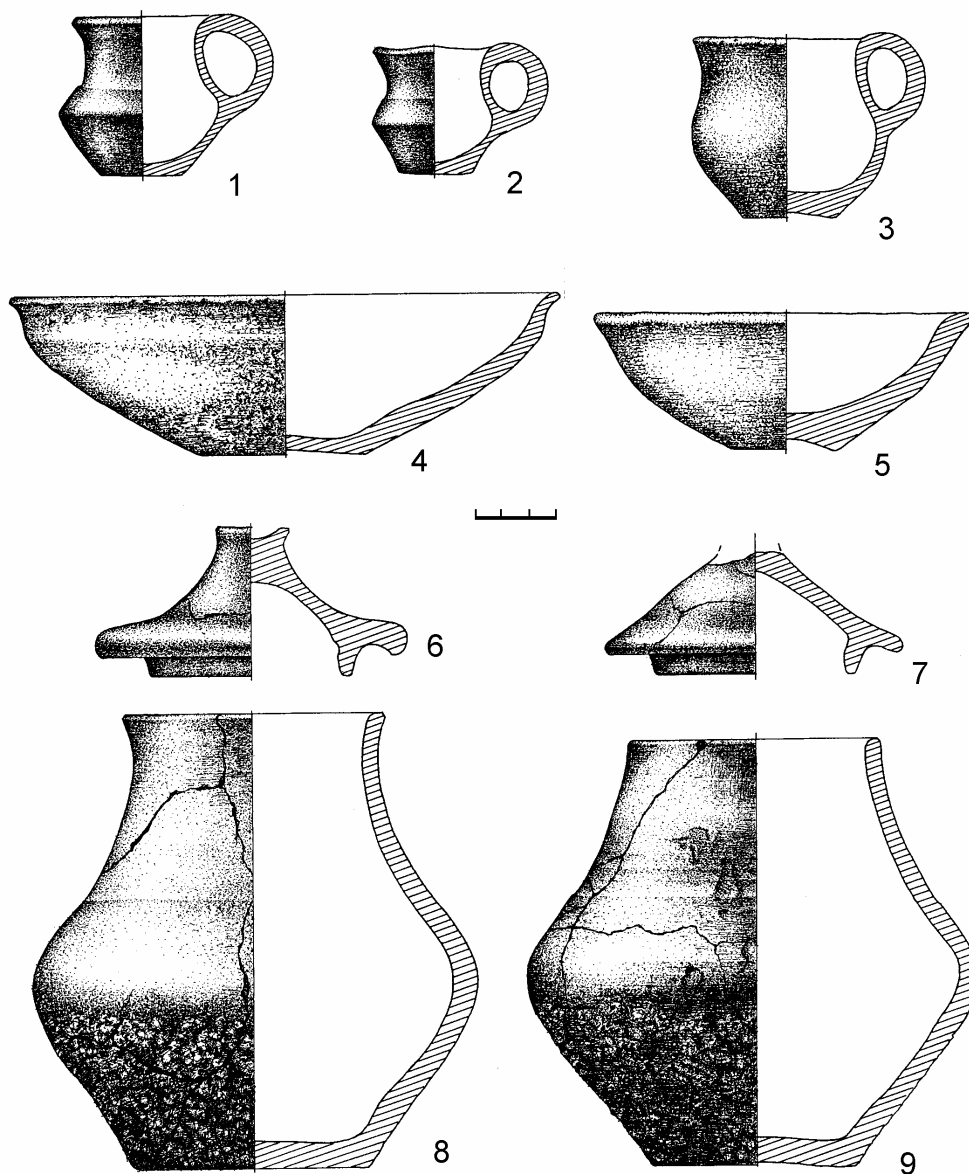

Рис. 6. Заставне. Кераміка (супровідний посуд і урни) з гробниці поморської культури. 1 – № 4а, 2 – № 4б, 3 – № 5а, 4 – № 4, 5 – № 5, 6, 8 – № 3, 7, 9 – № 1. Рисунок І. Принади

Fig. 6. Zastavne. Ceramic (tableware and urns) from tomb of Pomeranian culture. 1 – № 4а, 2 – № 4б, 3 – № 5а, 4 – № 4, 5 – № 5, 6, 8 – № 3, 7, 9 – № 1. Figures made by I. Prynada

Вважається, що такі гробниці були родинними склепами, які використовувались багато разів, хоча ймовірно і одночасові масові захоронення. Вже у ранньолатенському часі таких поховань відомо значно менше. Гробниці поморської культури утворюють невеликі могильники (у Помор’ї та на сусідніх з цим регіоном теренах), або знаходяться поодинокі. Для могильників давні поморяни вибирали сонячні місця, часто південні, пологі схили невисоких

пагорбів, більшість могильників відокремлені від поселень озерами або ріками [Łuka, 1959, s. 28–29; Malinowski, 1969, s. 53, tabl. 2; Chomentowska, 1970, s. 197–199; Никитина, 1974, с. 50–54; Łuka, 1979, s. 147–157].

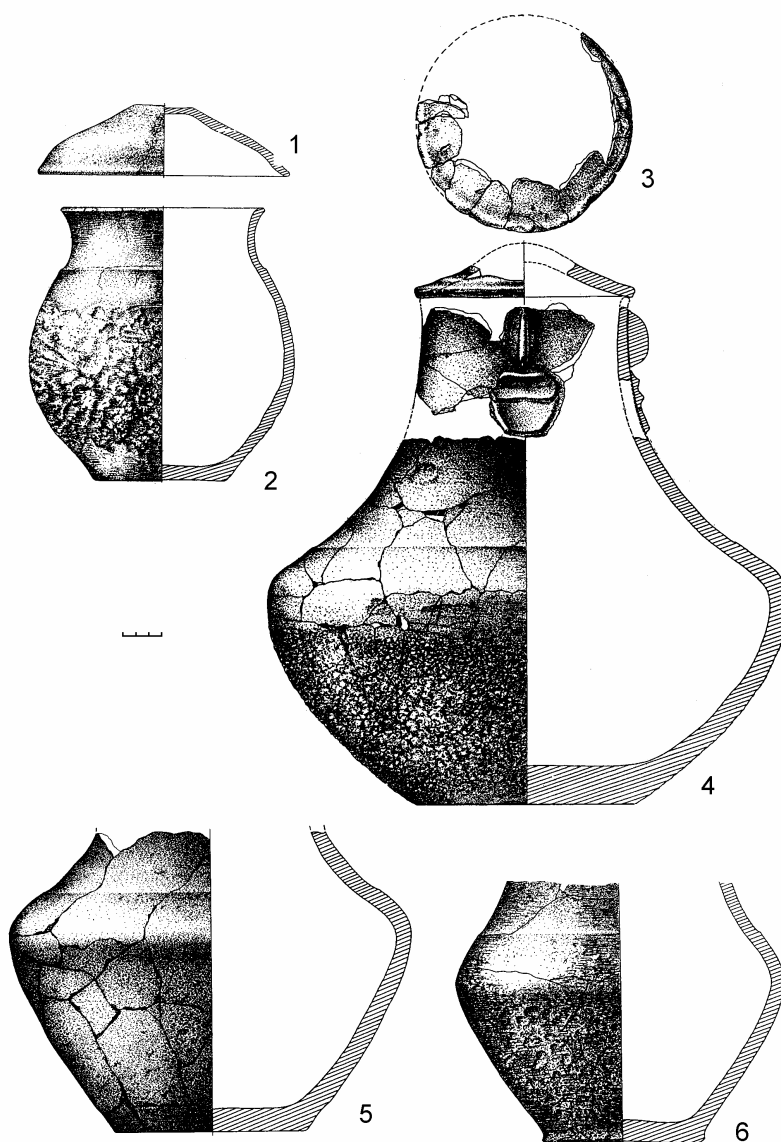

Рис. 7. Заставне. Кераміка (горщик і вази-урни) з гробниці поморської культури. 1 – № 8а, 2 – № 8, 3, 4 – № 6, 5 – № 7, 6 – № 2. Рисунок І. Принади

Fig. 7. Zastavne. Ceramic (pot and vases-urns) from tomb of Pomeranian culture. 1 – № 8а, 2 – № 8, 3, 4 – № 6, 5 – № 7, 6 – № 2. Figures made by I. Prynada

Наприкінці періоду HaD поховання поморської культури в кам'яних скринях поширюються із Гданського Помор'я здебільш у південному і південно-західному напрямках – на терени Великопольщі і Сілезії. На сході і південному сході Польщі (Мазовія, Малопольща) таких поховальних пам'яток відомо менше, час їх появи припадає на кінець періоду HaD та на ранній і середній латенський періоди [Łuka, 1979, s. 150; Никитина, 1974, с. 52–54; Jadczykowa, 1975, s. 167–170; Chomentowska, 1970, s. 193–195; Kaczanowski, 1998, s. 186]. На землях Південно-Східної Польщі, зокрема у міжріччі Вісли і Сяну, незважаючи на досить ранній час (V ст. до н. е.) появи тут пам'яток поморської культури, не зафіксовано ані одної кам'яної гробниці, відомі лише нечисленні могильники із підкльшовими похованнями [Czopek, 1999, s. 146–148].

На крайньому сході Польщі, на Холмщині і Підляшші, відомо про п'ять поховань поморської культури, які, можливо, були здійснені в кам'яних гробницях (Чернєв-Наталін, Охожа-Колонія, Рожджалов, Чульчиці, Став), але ні в одному випадку такі конструкції не збереглися і археологічно не зафіксовані [Т. Mazurek, W. Mazurek, 2006, s. 89–90]. Рештки кам'яної скрині-гробниці (?), всередині якої знайдено окремі перепалені кістки, фрагменти кераміки та, можливо, дві бронзові підвіски, досліджено в Загороді на Холмщині. Поховання відносять до ранньої фази поморської культури, а бронзові підвіски вважають частиною оздоблення лицевої урни, знахідка якої у Східній Польщі була б великою сенсацією [Gołub, 1997, s. 10–13].

На території України, окрім поховання в Заставному, відомо, поки-що, три могильники поморської культури, де знайдено поховання в кам'яних конструкціях, які нагадують скрині-гробниці.

На Західному Поліссі в с. Головно Волинської обл. на могильниках Головно I і Головно II, окрім тілопальних ямкових і підкльовшових поховань, виявлено по одній своєрідній скрині (вірніше – імітації скрині), складеній із невеликих кам'яних брил. Всередині скринь знаходились урни з рештками кремації, в тому числі і чорнолощена опуклобока ваза-урна із спеціальною втулкоподібною накривкою. Могильники Головно I і Головно II загалом датуються IV–II ст. до н. е. [Кухаренко, 1961, с. 62–63, рис. 28, I, 7, табл. 5, I, 6, 4], поховання 10 могильника Головно II, оточене колом каменів, де знайдено чорнолощену ваза-урну з накривкою та залізну фібулу “духцовського” типу, датується точніше – фазою LT B₁ (III ст. до н. е.) [Кухаренко, 1961, с. 9, 64; Wozniak, 1995, s. 206].

У 1936 р. в Дублянах поблизу Львова випадково натрапили на дві невеликі скрині-гробниці, збудовані із плит каменю-вапняку, та окремі знищені урнові поховання у великих посудинах із рустованою поверхнею. Залізна фібула “духцовського” типу, знайдена в одній із скринь, дозволяє датувати могильник фазою LT B₁ (III ст. до н. е.) [Sulimirski, 1936, s. 193–195; Wozniak, 1995, s. 206].

Поховання із с. Заставне дещо відрізняється від територіально найближчих поховань поморської культури в скринях-гробницях в Головно, Дублянах та Загороді. Заставнівська гробниця своїм розташуванням, формою і будовою (розмір і кількість каменів, використаних для її спорудження, наявність суцільної нижньої і верхньої плити, солідність конструкції) та наявністю великої кількості поховального посуду знаходить ближчі аналогії на досить ранніх, “класичних” пам'ятках поморської культури в Помор'ї (могильники в Госцерадзі, Скурчі, Госцішево та інш.), Великопольщі (Сосніца), Сілезії (Пйотркосіце), Мазовії (Цепень, Голя, Тур'я Вільча) [Ossowski, 1879, tabl. V, I, 2, VII, 16, XII, I; Łuka, 1979, s. 153–154, рис. 80, 81; Gedl, 1995, s. 191, рис. 2; Chomentowska, 1970, s. 194–195].

Це ж стосується керамічного комплексу поховання в Заставному. Так, невеликі вази-урни (№ 1 і 3) із заглаженою верхньою та рустованою нижньою частиною і втулкоподібними накривками (рис. 6, 8, 9) дуже подібні до знайдених в похованнях поморської культури кінця періоду HaD – початку періоду LT B у Великопольщі [Łuka, 1979, tabl. XLII, I], Мазовії [Chomentowska, 1970, tabl. I, I], Холмщини [Mazurek, 1992, s. 257, tabl. XVI, I, 2, 3], могильників Головно I і II на заході Волинського Полісся [Кухаренко, 1961, табл. 5, I, 4, 6, 4]. Досить типовими для поморської культури є миски (№ 4, 5, 8a) та кухлики (№ 4a, 4б, 5a) [Chomentowska, 1970, tabl. III, 3, 5, V, 12, 14; Łuka, 1979, рис. 86, I, 2; Кухаренко, 1961, табл. VI, I]. Менше аналогій вдається знайти до горщика № 8 із S-подібним профілем і рустованими бочками. Дещо подібні посудини бачимо в похованнях поморської культури Мазовії [Chomentowska, 1970, tabl. IV, 2, VII, 4]. Вазоподібні урни із виразно профільованими плічками (№ 2, 7) зустрічаються в скринях-гробницях Мазовії [Chomentowska, 1970, tabl. II, I]. Зазначимо, що весь посуд із поховання в Заставному, який слугував урнами (шість ваз і горщик) мають спільну рису в оформленні зовнішньої поверхні – горизонтальну рельєфну лінію, яка відділяє шийку посудини від її плічок, що можна вважати характерною ознакою поховального посуду поморської культури [Róžańska, 1962, tabl. XXXVII, 2; Jadczykowa, 1975, tabl. V, 3; Florek, 1997, tabl. I, 3].

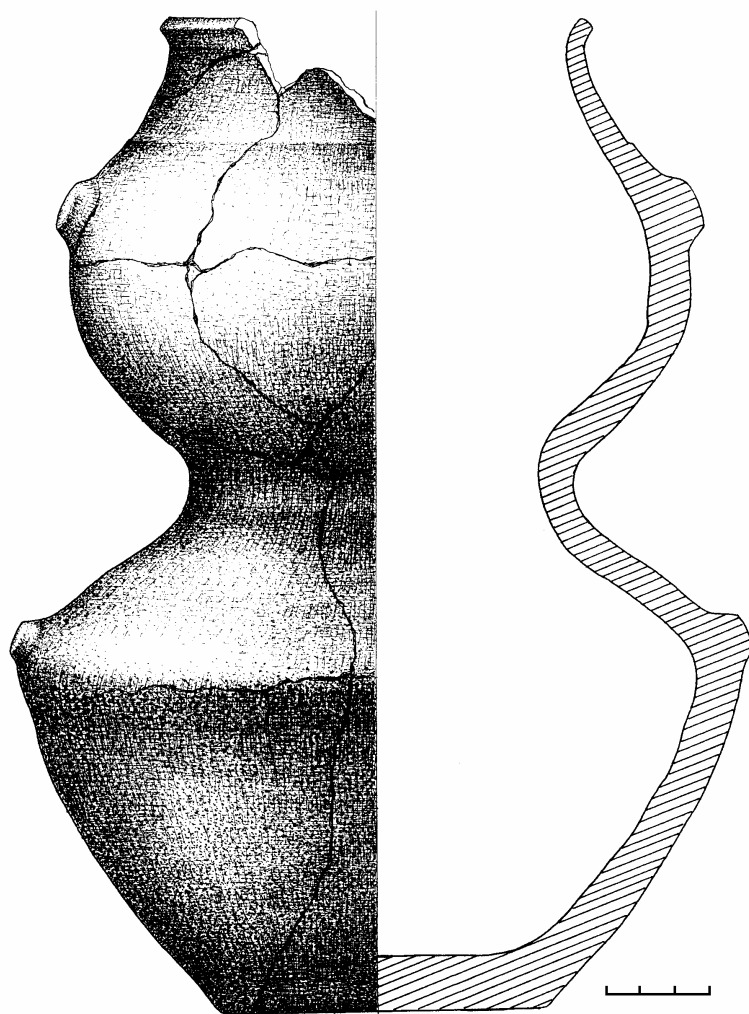

Рис. 8. Заставне. Амфора-урна № 9 з гробниці поморської культури. Рисунок І. Принади
Fig. 8. Zastavne. Amphora-urn № 9 from tomb of Pomeranian culture. Figure made by I. Prynada

здебільш у пізнішій фазі (ранній і середній латенський періоди) існування поморської культури, досить схематично, моделюючи або лише ніс, або очі, не позначаючи решти рис. Припускають, що урни з рисами обличчя можуть відтворювати портрет померлої людини, одночасно маючи апотропеїчне значення. Походження ідеї лицевих урн пов'язують із впливами кола південноєвропейських культур доби бронзи, етрусської культури, а також "нордичних" культур [Łuka, 1959, s. 30–31; Kruk, 1969, s. 99, 121–131; Chomentowska, 1970, s. 233; Malinowski, 1995, s. 29; Łuka, 1979, s. 157, 160].

У Східній Польщі урн із рисами обличчя не знайдено, так само великою рідкістю є поховання поморської культури у скрині-гробниці. Найбільш висунутою на південний схід знахідкою лицевої урни вважається урна з накривкою, що походить із ніби то випадково виявленого в Дрогобичі на Львівщині тілопального поховання [Czopek, 1992, s. 163; Malinowski, 1995, s. 23, рис. 7; Węgrzynowicz, 2001, s. 15, рис. 7, b, c]. Найближчі аналогії дрогобицькій урни знаходяться на Гданському Помор'ї на дуже ранніх пам'ятках поморської культури. Це, а також досить непевна історія виявлення і зберігання цієї посудинки, ставить під сумнів існування могильника або поховання ранньої поморської культури так далеко від первісної території її поширення – на південь від Дністра аж у підгір'ї Дністровських Бескид [Węgrzynowicz, 2001, s. 97].

Особливе значення має найбільша грушеподібна ваза-урна № 6 із капелюшкоподібною накривкою та пластичними рисами обличчя людини (рис. 7, 3, 4, фото 8). Так звані "лицеві" урни є однією із найхарактерніших ознак поморської культури. Цей посуд виготовлявся спеціально для захоронення решток кремації і вживався лише для поховань. Лицеві урни з'являються на початку періоду НаД на території Гданського Помор'я, а також дещо південніше – в міжріччі Вісли і середньої течії Варти. Незначна їх кількість знайдена у Великопольщі, Центральній Польщі і Сілезії, поза згаданими територіями лицевих урн в Польщі не виявлено. На початку латенського періоду кількість лицевих урн в похованнях значно скорочується [Łuka, 1959, s. 30; Malinowski, 1969, s. 76, tabl. 4; Никитина, 1974, с. 45–46; Łuka, 1979, s. 157]. Назва такого посуду походить від пластично і графічно зображених рис обличчя людини (ніс, вуха, очі, рот) на шийці урни. Інколи людське обличчя показано в досить натуралістичний спосіб, інколи,

Рис. 9. Заставне. Гробниця поморської культури. Вид з півночі. Фото Д. Павліва
Fig. 9. Zastavne. Tomb of Pomeranian culture. View from the north. Photo made by D. Pavliv

Як вже згадувалося, поблизу поховання у кам'яній скрині в Загороді на Холмщині виявлено дві бронзові підвіски, які могли бути оздобами лицевої урни, хоча жодних інших слідів такого посуду не зафіксовано [Golub, 1997, s. 10–13]. Так само з Холмщини (Чернеїв-Наталін) походить грушоподібна ваза-урна з накривкою-шапочною. Форма цієї урни типова для поморських лицевих урн, проте ніяких зображень на ній немає [Mazurek, 2006, foto 1].

Порівняно із згаданими знахідками, ваза-урна № 6 із гробниці в Заставному має безсумнівні ознаки класичної урни поморської культури із рисами обличчя людини. Вона виявлена і задокументована у закритому археологічному комплексі і є, поки що, найсхідніше знайденою лицевою урною поморської культури.

Своєю формою Заставнівська урна може належати до лицевих урн типу А, які побутували на основній території поморської культури у V ст. до н. е., а на подальших теренах протягом IV ст. до н. е. Враховуючи досить умовне пластичне зображення частин обличчя, урну № 6 варто віднести до перехідного варіанту від типу В до типу С [Kruk, 1969, s. 103–108, рис. 5–8]. Подібні вази-урни знаходимо у скринькових гробницях на півночі Польщі [Łuka, 1959, foto 15; Róžańska, 1962, tabl. XXXVI, 1, XXXVII, 8; Róžańska, 1970, рис. 9, а], на півночі Сілезії, де вони датуються кінцем періоду HaD [Gedl, 1995, рис. 3, а, с], на Холмщині, датовані кінцем періоду HaD – ранньою фазою періоду LT B [Mazurek, 1992, s. 243, tabl. I, 1, 2; T. Mazurek, W. Mazurek, 2006, s. 82, foto 1].

Найцікавішою з усього керамічного комплексу гробниці в Заставному є, на нашу думку, посудина-урна (?) № 9 (рис. 8). Надзвичайно оригінальна вісімкоподібна форма виділяє її поміж всього відомого нам посуду поморської культури. Посуд подібних форм (Etagegefässe, etážovitě nádoby) зараховують до амфор, він існував в ряді культур полів урнових поховань пізнього періоду доби бронзи Центральної Європи, зокрема на території Чехії (кновізька, велатицька, мілавецька культури) і Південної Німеччини, а також у лужицькій культурі Чехії і Моравії. Важливо, що такий посуд використовувався виключно в поховальній обрядовості, оскільки знаходився здебільш на могильниках [Hřala, 1976, s. 86; Pleiner, 1978, s. 395, рис. 110, 31, 32; Bouzek, 1958, s. 220–574, obr. 216, 373, 217, 376, 218, 401, 413, 219]. Вісімкоподібна амфора із Заставного має деякі спільні з керамікою поморської культури дрібні

риса: чорнолощену поверхню, горизонтальну рельєфну лінію, яка відділяє шийку від бочків, кнопкоподібні округлі виступи на плічках [Jadczykowa, 1975, tabl. I, 5; Łuka, 1979, tabl. XLI, 8].

Короткі підсумки

Кам'яна скриня-гробниця з тілопальними урновими похованнями поморської культури, виявлена поблизу с. Заставне, є першою дослідженою в Україні пам'яткою такого типу.

Не виключено, що гробниця виконувала функцію родинного склепу. Поки що не відомо, чи всі сім поховань (урни можуть містити рештки не лише однієї людини, а двох, трьох, або й більше осіб) були здійснені одночасно, чи це відбувалося поступово. Конструкція гробниці та її стан не вказують на ймовірність багаторазового відкривання і закривання, зокрема з боку південної стінки, як це засвідчено в багатьох подібних похованнях поморської культури [Łuka, 1979, s. 155, 157]. Гробниця була вкопана в материк щонайменше до рівня верхньої, закриваючої її плити, про що свідчить вигляд і структура ґрунту навколо об'єкта. Отже, дістатись до поховальної камери можна було лише зсунувши чи піднявши плиту-накривку.

Розташування пам'ятки, особливості будови гробниці, керамічний посуд, що знаходився в поховальній камері, зокрема характерна ваза-урна з рисами людського обличчя, дозволяє віднести цей об'єкт до "класичної" поморської культури, попередньо датуючи поховання серединою – кінцем періоду HaD (550–450 рр. до н. е.). Це дозволяє вважати пам'ятку в Заставному однією із найраніших пам'яток поморської культури в Україні.

Поховання в Заставному, розташоване поблизу р. Полтви у сточищі Західного Бугу, свідчить про досить ранній час появи на теренах Волині і Західного Поділля носіїв поморської культури, які, рухаючись так званим "Бузьким шляхом", опановували нові землі, далекі від їх батьківщини – надбалтійського Помор'я.

ЛІТЕРАТУРА

Герета І.

- 1998 Поховання поморської культури в Чернелеві-Руському // Записки НТШ. – Т. ССXXXV. – Праці Археологічної комісії. – С. 511–516.

Козак Д. Н., Шута Т. М.

- 2009 Старожитності поморсько-кльошової культури на поселенні біля с. Хрінники (ур. Шанків Яр) // Археологія. – № 4. – С. 38–50.

Крушельницька Л. И.

- 1990 Поморская культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). – Киев. – С. 164–167.

Кухаренко Ю. В.

- 1961 Памятники железного века на территории Полесья. – Москва. – 69 с.

Никитина Г. Ф.

- 1974 Погребальный обряд культур полей погребений Средней Европы в I тысячелетии до н. э. – первой половине I тысячелетия н. э. // Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э. – Москва. – 217 с.

Остапюк Д. А.

- 1969 Могильник в с. Гуша // АО 1968 г. – Москва. – С. 344–345.

Ріпецький М.

- 1968 Спогади про село Угринів // Богословія. – Т. XXXII. – Ч. 38. – С. 3–51.

Antoniewicz W.

- 1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 341 s.

Bouzek J.

- 1958 Etážovité nádoby v Jižních Čechách a v sousedních oblastech // AR. – R. X. – Sešit 4. – S. 548–575.

Chomentowska B.

- 1970 Cmentarzyska kultury pomorskiej na Mazowszu // Swiatowit. – T. XXXI. – S. 189–270.

Cynkałowski A.

- 1961 Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa. – 265 s.

Czopek S.

- 1992 Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej. – Rzeszów.

- 1999 Pradzieje Polski południowo-wschodniej. – Rzeszów. – 205 s.

- Florek M.*
1997 Wyniki drugiego sezonu badań ratowniczych na cmentarzysku kultury pomorskiej w Kornacicach stan. 1, gm. Opatów, woj. Tarnobrzskie // MSROA. – T. XVIII. – S. 181–192.
- Gedl M.*
1995 Południowo-zachodnie peryferie zasięgu kultury pomorskiej // Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? – Warszawa. – S. 189–200.
- Golub S.*
1997 Sensacyjne odkrycie kamiennego grobu kultury pomorskiej w Zagrodzie, gmina Chełm, stanowisko 26 // Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic. – Chełm. – S. 9–18.
- Hrala J.*
1976 Mały labyrint archeologie. – 384 s.
- Jadczykowa I.*
1975 Kultura wschodniopomorska i kultura grobów kloszowych w Polsce środkowej // Studia nad pradziejami Polski środkowej. – Łódź. – S. 167–194.
- Jadczykowa I.*
1992 Najstarsze materiały kultury pomorskiej w Polsce środkowej // Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. – Rzeszów. – S. 219–240.
- Janusz B.*
1924–25 Sprawozdanie państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu lwowskiego za rok 1923 // WA. – T. IX. – № 3–4. – S. 349–353.
- Kaczanowski P.*
1998 Wczesna epoka żelaza i początek okresu lateńskiego // P. Kaczanowski, J. K. Kozłowski. Wielka historia Polski. Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.). – T. 1. – Kraków. – S. 165–188.
- Kostrzewski J.*
1925 Przyczynki do poznania kultury grobów skrzynkowych wczesnej epoki żelaznej // Prz. A. – T. II. – S. 38–47.
- Kozłowski L.*
1939 Zarys pradziejów Polski Południowo-Wschodniej. – Lwów. – 104 s.
- Kruk J.*
1969 Zagadnienia podziału, chronologii i genezy popielnic twarzowych z wczesnej epoki żelaza w Polsce // AP. – T. XIV. – Z. 1. – S. 95–131.
- Łuka A.*
1959 Kultura pomorska na Pomorzu Wschodnim. – Gdańsk. – 37 s.
- Łuka L. J.*
1979 Kultura wejherowsko-krotoszyńska // Prahistoria ziem Polskich. – T. IV. – S. 147–168.
- Malinowski T.*
1995 Niektóre zagadnienia rozwoju kulturowego u schyłku epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w Europie Środkowej // Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno ? – Warszawa. – S. 19–35.
- Mazurek W.*
1992 Niepublikowane materiały związane z kulturą pomorską z województwa chełmskiego // Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. – Rzeszów. – S. 241–261.
- Mazurek T., Mazurek W.*
2006 Plemiona barbarzyńskie wśród poleskich błot // Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim. – Lublin. – S. 87–104.
- Ossowski G.*
1879 Prusy Królewskie. – Kraków. – 168 s.
1891 Sprawozdanie drugie z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi // ZWAK. – T. XV. – S. 1–98.
- Pleiner R.*
1978 Milavečská kultura v zapadních Čechách // Pravěké dějiny Čech. – Praha. – S. 389–397.
- Róžańska H.*
1962 Sprawozdanie z badań ratowniczych na cmentarzysku w Sochaczewie-Trojanowie za lata 1959–1960 // WA. – T. XXVIII. – Z. 2. – S. 174–185.
- Róžańska H.*
1970 Wyniki badań w 1967 r. na cmentarzysku kultury pomorskiej w Sopieszynie, pow. Wejherowo, stan. 1 // WA. – T. XXXV. – Z. 1. – S. 84–91.

Sulimirski T.

1933 Die Kisten-und die Glockengräberkultur in Südostpolen // Swiatowit. – T. XV. – S. 169–178.

1936 Notatki archeologiczne z Małopolski Wschodniej // Swiatowit. – T. XIV. – S. 189–197.

Węgrzynowicz T.

2001 Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi. – Warszawa. – 123 s.

Woźniak Z.

1995 Kultura pomorska a kultura lateńska // Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno? – Warszawa. – S. 201–212.

***Dmytro PAVLIV,
Taras MYLYAN,
Oleg OSAULCHUK***

THE UNIQUE GRAVE OF THE POMERANIAN CULTURE NEAR
ZASTAVNE VILLAGE, L'VIV REGION

In 2007 the cinerary urn burial in stone tomb was explored near village of Zastavne, (Zolochiv district, L'viv region). A tomb is built from large, specially chopped and cutted stone slabs, and has a form of rectangular cist, located for line from East to West. Inside the 13 various clay vessels was founded. Seven of them were used as a urns. A large face urn distinguishes among them. Perhaps, this tomb was a family vault. This grave could be associated with "classic" Pomeranian culture and dated back to middle – end of period HaD (550–450 B. C.). Grave in Zastavne is one of the earliest burial complexes of Pomeranian culture on the territory of Ukraine.